

УДК 821.161.2-3.09

Тетяна Бандура

**ПОЕТИКА ПСИХОЛОГІЗМУ
В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ОПОВІДАННЯХ
В. ПІДМОГИЛЬНОГО «ДОБРИЙ БОГ»,
«ГАЙДАМАКА»**

У статті досліджується поетика психологізму в малій прозі Валер'яна Підмогильного. Акцентується увага на наявності інтелектуально-психологічного ракурсу у відтворенні письменником людської душі, характеру. На текстовому матеріалі досліджуються психологічні аспекти індивідуального стилю письменника.

Ключові слова: психологізм, екзистенція, нарація, концепція людини, маргінал.

В статье исследуется поэтика психологизма в малой прозе Валерьяна Подмогильного. Акцентируется внимание на наличии интеллектуально-психологического ракурса в изображении писателем человеческой души, характера. В тексте исследуются психологические аспекты индивидуального стиля писателя.

Ключевые слова: психологизм, экзистенция, наррация, концепция человека, маргинал.

In the article the poetics of are investigated in small prose of Valerian Pidmogilny. Attention is accented on the presence of the intellectually-psychological foreshortening in the recreation of the human soul' of character a writer. On text material the psychological aspects of individual style of writer are investigated.

Key words: psychologism, existentialism, narrative, conception of man, marginal.

Проза початку ХХ століття представляє своєрідну психологізацію образів людини: фіксуючи найтонші життєві порухи героя, митці не лише відображають структуру свідомості особистості, а використовують психологізм як спосіб розкриття їх внутрішнього світу. Кореляція меж внутрішнього і зовнішнього світів, підсвідомих прагнень і реальних можливостей як драматичний процес усвідомлення власної сутності — основа художніх прийомів і засобів, спрямованих на розкриття концепції людини.

Валер'ян Підмогильний у руслі нової самотутньої літератури розвив інтелектуально-психологічний ракурс ху-

дожнього відтворення дійсності, який згодом підтримають і збагатять сучасні прозаїки, а саме: В. Шевчук, Н. Бічуча, Ю. Шербак. Письменник продовжував традиції модерністської літератури, яка свою поетику будувала на увазі до людини, а виявлення в ній добра і зла вважала одним із основних проблемних стрижнів. Відтак митець глибше занурюється в складний, суперечливий, недосконалий світ людського буття та людських стосунків, світ душі, інтелекту, психіки. Таким чином, уже з малою прозою письменника в українську літературу 20-х років було внесено нові, свіжі теми і проблеми. Самоаналіз, психологічний внутрішній конфлікт, сугестивні елементи стали гармонійними композиційними складниками інтелектуальної прози В. Підмогильного.

Важливо сказати, що психологізм — універсальна, родова якість художньої творчості. Його предметом є відображення внутрішньої єдності психічних процесів, станів, властивостей і дій, а також соціальних груп і класів. Це та властивість справжнього мистецтва, в якій істина постає як процес. Літературознавець В. Фащенко відзначає, що «завдяки психологізму з'являється багатогранність художніх образів, переконливість реальних колізій, мотивів поведінки дійових осіб і правдивість діалектики людської душі» [4, с. 49]. Однак закони психології творчості такі, що, хоч як відчужується дух творця від людського існування, саме екзистенційна біда, екзистенційні лещата, які боляче тиснуть і намагаються знищити в людині людське, знищити самого творця, — саме ці гострі інструменти психологічного тиску диктують В. Підмогильному вражаючі мистецькі картини.

В полі зору новеліста — людина в стані осмислення своєї суті, призначення, самовиявлення; її болі, переживання, намагання визначитися у власному «я». Герої письменника шукають себе у цьому світі, який їх не милує, а навпаки, кидає у вир жорстоких життєвих колізій, де умови для адаптації людини в новому світі аж ніяк не сприятливі, негуманні, знищуючі.

В оповіданні «Добрий Бог» автор зосереджує увагу на життєвій і моральній позиції молодої людини, яка виставляється у світлі екзистенційної програми самоутвердження

себе як чоловіка. Це досить самовпевнена, егоїстична, максималістська точка зору: «Чоловік тільки тоді вартий чогонебудь, коли знайдеться жінка, котра покохає його й захоче зв'язати з ним своє життя на підставі цього кохання. Я маю дев'ятнадцять років, і вже знайшлася така жінка. Виходить, що я маю людську вартість» [3, с. 244]. Хлопець впевнений у своїй вартості, обмежуючи себе у розумінні справжніх життєвих цінностей. Віктор протиставляє себе своєму товаришеві Юркові, який скептично ставиться до таких його висновків, і в той же час захоплюється ним, милується легкістю, простою, розкомплексованістю його характеру.

Саме це замилювання легкодухістю товариша розкриває справжню, вже й не таку «побожну», релігійну сутність Віктора, письменник хоче показати, а надалі й підтвердити вчинками й роздумами головного героя всю фальш його віри в Бога, якою він тільки виправдовує свою підлість, нищість. У простий епітет «добрий» В. Підмогильний вкладає складну семантику: це такий, що все пробачає, якого можна обдурити, задобрити абсурдними молитвами, списати на його високу духовність свою підлу поведінку.

Назва оповідання розкриває особистісну роздвоєність, психічну полемічність героя з подальшою руйнацією моральної суті індивідуальності. Автор підводить Віктора до роздумів про свою участь у житті жінки, яку він зрадив. Та докорів совісті юнак не відчуває, а хапається за першу компрометуючу дівчину ситуацію, не розібравшись, обвинувачує її у всіх гріхах, тим самим виправдовуючи себе. Недарма письменник вкладає в легковажні уста хлопця життєвирішальну екзистенційну інтенцію смерті — самовбивство. Показуючи абсурдність задуму героя, митець неодноразово вводить в наративне полотно досить цікаві синтаксичні конструкції з акцентуванням на лексемі «застрелитись», межуючи її з несумісними за семантикою словами на означення нереальності, недоладної гіпотетичності, розумінням, що суїцид не характерний такий слабодухій, несерйозній людині. У творі на різних сторінках зустрічаємо: «Тоді він постановив написати листи й застрелитись завтра» [3, с. 255], «Потім одразу згадав, що треба за-

стрелитись, згадав Кусю, згадав свою клятьбу. Всі ці спогади неприємно вразили його, і він захвилювався. «Нап'юсь чаю, тоді...», — думав він» [3, с. 256], «Ну, ось посидить Юрко, а як піде, тоді вже неодмінно застрелюсь», — думав він, відсуваючи засува [3, с. 257]. Віктор не зважиться ніколи на такий кардинальний вчинок, бо не завантажена моральними цінностями його «скудна» душа, слабкий характер виправдаються «добрим Богом», доказом того є слова героя в кінці твору: «Бог добрий, милосердний. Він простить, простить... я молитись буду кожного ранку й вечора, й він простить, бо він добрий, неказанно добрий. Він простить за клятьбу, він простить за все..., буду жити, буду жити, жити...» [3, с. 258]. Вихід знайдено, такий простий, не ускладнений гносеологічними моментами, такий, що дозволяє, як і Юрко, не задумуючись про «людську вартість», легко йти по життю. Якраз тут і з'являється знову образ легковажного друга, який уособлює автентичну сторону «я» Віктора, з якою він нібито намагався боротися, але врешті-решт здався й поплав за течією байдужості, людської ницості, духовної деградації: «Сповнений вщерть радості, немов несподівано визволившись з глибокого холодного льоху... забувши про те, що він уже не має людської вартості, Віктор кинувся до здивованого Юрка й почав стискати його в обіймах» [3, с. 258] — юнак повернувся до свого морально-життєвого берега: бути таким безсоромно байдужим до всіх, як і його товариш Юрко. Доречним у даному разі є висловлювання В. Мельника про звернення письменника до моральних проблем людства: «...філософсько-етичний, естетичний аспект аналізу творів В. Підмогильного давав можливість відчутти й цілісне сприйняття світу митцем, хай ще не зовсім це було переконливо художньо. Людина і обставини, колективне й особисте, сліпі інстинкти природи і обов'язкова суспільна мораль, суперечності прагнень розуму і серця — поставало першочерговими проблемами під пером молодого прозаїка» [2, с. 7]. Справді, аналізоване оповідання демонструє у своєрідний художній спосіб екзистенціальні прерогативи письменника в контексті сучасної йому літературної доби.

Цікавим щодо вирішення екзистенційної проблеми маргінала в суспільстві є оповідання «Гайдамака». Гімназист Олесь приєднується до гайдамацького загону зовсім не з ідеологічних міркувань. Він шукає собі смерті, бо «був зовсім розчарований у житті й навіть серйозно думав про самовбивство. Йому так обридло своє безсиле тіло, своя худорлявість, випнуті маслаки на обличчі, що він сумував іноді довго й болісно...» [3, с. 259]. Стан розчарованої молоді душі набуває пікової концентрації на життєвому роздоріжжі, людська есенція вимагає визначення, становлення в суспільстві. В. Підмогильний простежує внутрішні чинники, психологічні мотивації саме такого утвердження молоді людини — через прагнення смерті. До того ж ця смерть має бути героїською. Юнак хоче виділитися хоч в смерті, проявити свою індивідуальність в межовій ситуації. Автор акцентує увагу на психічних якостях молоді людини. Олена Галета підкреслює доцільність звернення письменника до індивідуальності в інтелектуальній прозі: «У раних оповіданнях Підмогильний намагається зосередитися на одній людській постаті, одному головному персонажеві, відслідкувати логіку його поведінки і динаміку думки й відчуттів» [1, с. 12]. Душа, внутрішній світ кожного індивіда — явище складне й непередбачуване, від якого в багатьох моментах залежить поворот подій, вчинки, поведінка в тій чи іншій ситуації, тобто свідомістю керує підсвідомість — об'єкт зображення митця, який майстерно оперує засобами психологізму.

В оповіданні «Гайдамака» в контексті поетики психологізму важливого значення набуває екзистенційність хронотопу автора. Важливою категорією для письменника стає екзистенційне як специфічне відчуття часу. У тексті твору важливе смислове навантаження несе так званий «екстремальний простір», символом якого виступає нічна сніжна рівнина — невідома, невизначена, туманна будучність і для хлопця, і для «блудних» гайдамаків: «Спереду дивилась на них снігом крита рівнина, велична, як влада. Люди йшли, сунулись уперед, а вона відходила назад спокійно й задумливо. Рівнина мовчала; жодного згуку не було чути, люди ступали тихенько й не роз-

мовляли, щоб не порушити тиші. Навкруги під проміннями місяця синіли сніги, й здавалось, що це перед очима не снігова рівнина, а безкрає глибоке море. Від цієї думки робилось моторошно, й люди горнулись один до одного» [3, с. 260]. Символом «рівнина», обрамленим епітетами «велична, мовчазна», письменник уособлює той жорстокий устрій, негуманну політику з війнами, братовбивством заради ідеї, той «звірячий» світ, який лякав людей, відштовхував від себе, люди не ризикують порушити ту страшну тишу і гуртуються, притискаючись міцніше один до одного, ніби шукаючи порятунку у подібних собі. Цей безликий колектив протистоїть химерній дійсності, як суперечить їй Олесева сутність.

Письменник вдається до аналізу психіки героя в екстремальних умовах: внутрішня реальність людини не тільки повинна бути адекватною зовнішній, вона повинна бути правдивою. Втрата правди для людини (людія) — це втрата самої себе. Як б ролі не обирала чи не «приміряла» особа на себе, вона не може бути визначеною до кінця. Як суб'єкт вона повсякчас визначається більшою за себе як об'єкта і в кожен момент знову об'єктивізує своє зростаюче буття, не обмежуючись ним. Пошук власного образу чи власної ролі — шлях, що не має кінця, це колообіг думки, де кінець збігається з початком, людина виходить із себе. Саме тому хлопець Олесь сам визначає себе і шукає роль-образ, позбавлений всяких вічних підстав, набуває їх у досвіді самообґрунтування, відкриваючи для себе джерело саморозвитку.

Автор ставить в кульмінації твору героя перед образом смерті, випробовує його психіку і готовність померти. Раптом у хлопця виринають цілком природні думки про порятунок: «він був переконаний, що Бог не дасть йому загинуть. В той же час було приємно бачити, що він несподівано звернув на себе увагу» [3, с. 266]. Тобто юнакові важлива була екстравертивна самореалізація, а не бажання смерті. І тут перед очима хлопця з'являється небо — «воно здавалось Олесеві якимсь новим і надзвичайно чудовим, ніби він уперше на віку побачив небо» [3, с. 266]. Жадоба до життя, радість молодого існування перемогли в душі героя. Небо символізує чарівну

красу юного життя, бездонність цікавого життєвияву, само-реалізації без бажання смерті, зникнення. В кінці оповідання хлопця «пустили на всі чотири вітри змученого й знервованого, ображеного й приниженого душею й тілом. І тоді він не міг вже опанувати себе й плакав» [3, с. 272]. Олесь зрозумів всю абсурдність своїх помислів про смерть і виходить на шлях морального самоочищення. Цьому свідчить його плач — символ катарсису.

Екзистенційне начало у В. Підмогильного постійно здобуває нові форми вияву, специфічні уявлення, поняття, до того ж воно «заковане» у коло особистісного «я», належить універсуму особистості, породжене нею, її творчими можливостями. Цілком справедливо стверджує про мистецьку майстерність В. Підмогильного літературознавець В. Шевчук: «Письменник знайшов свого героя, певний психологічний тип і свою вироблену індивідуальну стилістику, яку не сплутаєш ні з якою іншою, — перед нами блискуча творча індивідуальність» [5, с. 75]. Можемо з упевненістю говорити, що поетика психологізму сприяє дослідженню малої прози автора з позицій психоаналітичної теорії та часопросторових характеристик і вповні зреалізовується в межах філософсько-інтелектуальної проблематики та в новаторському експериментуванні автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галета О. Досвід кохання і критика чистого розуму: Валер'ян Підмогильний: тексти та конфлікт інтерпретацій / Олена Галета. — К.: Факт, 2003. — 432 с.
2. Мельник В. Валер'ян Підмогильний / В. Мельник // Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи. — К.: Наукова думка, 1991. — С. 5–25.
3. Підмогильний В. Місто: Роман. Оповідання / Валер'ян Підмогильний. — К.: Молодь, 1989. — 448 с.
4. Фащенко В. У глибинах людського буття. Етюди про психологізм в літературі / Василь Фащенко. — К.: Дніпро, 1981. — 279 с.
5. Шевчук В. У світі прози Валер'яна Підмогильного / Валерій Шевчук // Підмогильний В. Місто. — К.: Молодь, 1989. — С. 3–13.

Стаття надійшла до редакції 3 березня 2014 р.